

Алієва З. К.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри тюркології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Сластьон С. Е.,
асистент кафедри тюркології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

СПЕЦИФІКА КРИМСЬКОТАТАРСЬКОЇ СУФІЙСЬКОЇ ПОЕЗІЇ XVI – XVII СТ.: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. У нашій статті зроблена спроба використання комплексної методологічної стратегії під час аналізу поетичного тексту. Аналізований текст, в оригіналі старокримськотатарською мовою, сприймається українськими студентами-філологами не лише як твір іншого мовно-культурного простору, а й іншої, важкої для розуміння східної філософії. Поєднання елементів суто релігійних (коранічної лексики, слів-реалій із хадисів тощо) і світських (фольклорних) у кримськотатарських суфійських текстах XVI – XVII ст. ускладнює інтерпретацію цієї поезії і вимагає залучення додаткових історико-культурологічного та історико-літературного контекстів, що наочно демонструє актуальність обраного нами методологічного вектора.

Ключові слова: суфійська поезія, кримськотатарська поезія, методологія, Афіфеддін Абдулла (Афіфі).

Постановка проблеми. Запропоноване дослідження породжене наочною необхідністю синтезувати дослідницькі та навчальні підходи в університетській практиці викладання зарубіжної літератури, зокрема кримськотатарської поезії. Професор М. Новикова твердить: «Поєднання полікультурного і поетологічного аналізів тексту є основним завданням і вузівського, і шкільного літературознавства. Адже саме така дослідницька стратегія дасть змогу провести комплексний аналіз художнього твору» [8]. У нашій статті така методологічна стратегія використовується під час аналізу поетичного тексту, який оригінально старокримськотатарською мовою сприймається українськими студентами-філологами не лише як твір іншого мовно-культурного простору, а й іншої, важкої для розуміння східної філософії. Поєднання елементів суто релігійних (коранічної лексики, слів-реалій із хадисів тощо) і світських (фольклорних) у кримськотатарських суфійських текстах XVI-XVII ст. ускладнює інтерпретацію цієї поезії і вимагає залучення додаткових історико-культурологічного та історико-літературного контекстів, що наочно демонструє актуальність обраного нами методологічного вектора.

Метою статті є практична реалізація найбільш перспективних дослідницьких стратегій у процесі аналізу полікультурного художнього тексту. *Завдання*, необхідні для досягнення зазначеної мети, такі: 1) послідовно продемонструвати можливості актуалізованих методів; 2) врахувати поліетнічність та поліконфесійність студентської аудиторії; 3) прищепити студентам навички комплексного аналізу поетичного тексту.

Методологія цього дослідження включає такі *методи*: історико-біографічний, історико-літературний та метод реального коментування (див. бібл. поз. 5).

Фактичним матеріалом для аналізу виступає за формою простий, а за смислами (символами, образами, мотивами тощо) вельми насичений текст газелі Афіфеддіна Абдули ефенді (псевд. Афіфі, ?–1640) “*Görünmüyür bâis nedür ortada ol nâzik tîyân...*” (тут і далі по тексту латиніграфічна транслітерація Н. Абдульваапа).

Виклад основного матеріалу. *Історико-біографічний аспект.* Афіфеддін Абдулла ефенді (псевдонім «Афіфі», пом. 1640 [?]) був відомим релігійним діячем та вченим. Походив із поважного роду вищого духовництва, був сином славетного кримського шейха і поета Ібрахіма (пом. 1592/93), онуком Мухаммеда Акмамета Алтина. Афіфеддін Абдулла отримував освіту в Стамбулі, після навчання деякий час викладав у провідних османських медресе. Повернувшись до Криму, виконував обов’язки кадія (міського судді) в Судаку, Мангупі та Кефе (теп. Феодосія). Через деякий час отримує посаду Муфтія Кефи [13, с. 67]. У справі проти корумпованого міського голови (муавіна) одержує перемогу і знімає останнього з правління, але згодом й сам Афіфі був змушений покинути посаду головного судді через сфабриковані звинувачення. Після такої поразки Афіфеддін, будучи шляхетною людиною, більше не повернувся до влади і світського життя. Він створить один із 4 найголовніших суфійських текіє дервішей (чоловічих монастирів) [2] у селі Сейт-Елі, поблизу Кефе, де працюватиме до останніх днів. У 1640 р. після смерті Афіфі, наставником текіє стане його син, також шейх, поет і кримський кадіаскер¹ Абдульазіз ефенді (псевд. Іззій, пом. 1694/1695) [11, с. 140–178]. Збережена творча спадщина поета Афіфі налічує лише кілька фрагментів газелей, які були записані Саїдом Мухамедом Різою у книзі «Асеб о-сейяр» («Сім планет») під редакцією А. К. Казем-Бека у 1832 р. [3, с. 71]. Згодом ці газелі перевидавалися у кримськотатарських поетичних збірках, хрестоматіях тощо [Див. 14; 1а.].

Історико-літературний аспект. За класифікацією Н. Сейтяг’яєва, кримська палацова література (до якої належить і текст Афіфі) історично мала два періоди розвитку: золотоординський і кримсько-ханський (XV – XVIII ст.). Протягом історичного розвитку кримська палацова література орієнтувалася та вбирала в себе найкращі зразки перської та османської літератур [9]. Враховуючи джерело текстових (стильових, жанрових та ін.) запозичень, дослідник Т. Усейнов виокремлює два періоди розвитку кримськотатарської палацової літератури: 1) добу іранського Ренесансу (до сер. XV ст.) та 2) класичний період (до першої половини XVII ст.) [15, с. 52–55]. Беручи

¹ Кадіаскер (тур. Kazasker – «військовий суддя») – посада верховного судді по військових та релігійних справах, введена в Османській імперії у середині XIV ст. [19, с. 638].

до уваги обидві класифікації, необхідно зазначити, що кримськотатарські поети-суфії зазначеної доби популяризували не лише загальні ідеологічні установки суфізму (тасаввуфу) як течії ісламського містицизму (спільного для всіх мусульманських країн зі Сходу до Заходу), а й адаптували смисли суфізму (символи, образи, мотиви і мотивування тощо) крізь власну кримську культуру. Інколи суфійська поезія містила приховані тематико-мотивні лінії соціального та політичного «мирного» спротиву [6, с. 554–564]. Тим самим кримські автори забезпечили появу самостійної царини в художній літературі Кримського ханства і частково усього мусульманського Сходу.

Суфійська література досі є одним із найактуальніших літературознавчих та культурологічних напрямів дослідження у світі. В Україні найгрунтовніші дослідження належать А. Кримському, Н. Абдульвапу, Н. Сейтяг'яєву, Я. Кемалю та ін. [2]. Серед західних дослідників літератури Тасаввуфу: М. Ашқару, А. Гузельо, Ш. Чаудхері, Дж. Нідлмену, М. Амінразаві, Н. Норрісу [16; 19; 20]. У працях зазначених дослідників продемонстровано розуміння суфізму як стилю орієнтальної поезії, де необхідно інтерпретувати не тільки сам перехід від слова до образу, а й причину такої трансформації. У Криму розквіт суфійської поезії припадає на XV ст. Спробуємо покомпонентно пояснити суфійську специфіку таких трансформацій у тексті Афіфі.

Структурний аналіз. Аналізований нами текст написаний у формі газелі, квантитативною системою віршування (аруз). Версифікаційна орієнтація на чергування довгих та коротких складів, а не на поетичний наголос була основною і для західноєвропейських авторів латиномовних текстів тієї доби [12], що поліпшувало сприйняття та поширення поезії, зокрема суфійської зі Сходу на Захід. Газель Афіфі складається з п'яти бейтів, стилізованих під Гафізові двовірші. Перський поет Гафіз вигадав мотивну єдність бейтів: перевертання першого та другого рядків не змінює цілісний смисл бейту та усього тексту газелі [14]. За поетичною традицією арабо-мусульманського світу, описаною Ібн Табатабою у трактаті «Мірило поезії»² [4, с. 241], ця структурна особливість була запозичена кримським поетом, але вже зі зміненими мотивами у власному тексті:

*“Görünmüyür bâis nedür ortada ol nâzik miyân/
Var ey sabâ gör qandadur ol ğonce-i şîrîn-zebân//<...>”;*

«Скажи, прелестная, за что скрываешь свой тончайший стан?»

Увидеть сладостный бутон слетай, зефир, в край Гулистан.//<...>» [1a].

(Пер. С. Дружиніна)

Цілісність усієї структури газелі зумовлена ще і тим, що перший і останній рядки тканини твору складають запитання та відповідь у сильних позиціях тексту:

“Görünmüyür bâis nedür ortada ol nâzik miyân/<...>”

«Скажи, прелестная, за что скрываешь свой тончайший стан? <...>».

“Sen bir gedâ-i nâtivân ol pâdişah-ı kâmrân//”;

«Ты – ждущий милости бедняк, она – достигший счастья Хан//» [1a].

² У своєму трактаті з мотивології Ібн Табатаба радить приховувати запозичені мотиви за такою схемою: мотив оспівування жінки змінювати на мотив вихвалювання, а мотив вихвалювання – на мотив висміювання. Автор вважав, що не композиція і римування можуть приховати запозичення, а саме нова інтерпретація мотивів, яка призводить до появи нового твору. У сучасній мотивології це явище маркують інваріантом та варіативністю мотивів.

Гендерологічний та мотивний аспекти. Експліцитно текст є прикладом типової суфійської газелі. Тема та мотиви ліричного твору збігаються з магістральною сюжет-ситуацією (термін В. Силантьєва [10, с. 245–253]: є кохання та розчарування ліричного героя через жорстокість, головним чином невідступність, фемінного персонажа. Але поет-суфій, реінтерпретуючи мотиви та мотивування, відкривав функціонально дуальну природу семантичної структури мотиву, про яку у 1994 р. напише Б. Гаспаров у книзі «Литературные лейтмотивы». Тому для розшифрування значення цих мотивів опрацюємо слова-символи в сильних позиціях тексту.

Тезаурусний аналіз. 1. Край Гулістан (ğonce-i şîrîn-zebân) образно позначає трояндовий сад, ідеальний світ, подібний до саду Едем. Символічно несе значення відомої країни Гулістан, описаного в перському творі «Баян Гулістан» Сааді Шірази й перекладеному на кипчацьку мову «Гулістан біт-тюркі» Саїфом Сараї (1321–1396) [7]. Книга оповідає про секрет благополуччя вільної країни Сходу, яке залежить від морального виховання кожного її мешканця.

2) Ашикі, або закохани (âşıqlarū) – це завжди суфії, головні маскуліні автори, наратори та персонажі газелей.

3) Жертвопринесення (qurban) – акт пожертви самого себе заради Бога. Курб у суфійській термінології позначає наближення до Бога.

4) Традиція страждання (Fırqat ...aded) – перенесення митарств як процес виховання терпіння (сабр). Терпіння – риса, яка притаманна лише людині.

5) Багряний одяг (çeşm-i hûn-feşân) – колір одягу правителя, але і мученика. Третя стадія пізнання Бога.

6) З руки твоєї благодать (elînden merhabâ) – *rahhaba* з арабської «бути обізнаним та отримати милість».

7) Ти – бідняк, вона – Хан – традиційні символи суфійської поезії: шукача пізнання Бога та фемінного персонажа, який є медіатором між поетом та Богом [20].

Контекстуальний аналіз. За допомогою проведеного тезаурусного аналізу ми виявили семантично найважливіші елементи тексту. Крізь цілісну тканину твору дуальним постає не лише мотив (з одного боку, страждання від кохання до жінки, з іншого, мотив відсутності Божої милості до поета), а й хронотоп твору. Під час реалізації першого мотиву майже реальним постає і час, і місце дії – це мусульманська країна зі своїми статутом і традиціями, конкретний час розгортання подій – період закоханості поета. Поза межами цих часопросторових констант не існує ані сюжету, ані реалізації мотивів тощо. Під час реалізації другого мотиву час життя стає онтологічним поняттям й наближує його до життя, а простір поділяється на земний – тут і нині, – та небесний – там і вічно. Окрім позначених двох векторів, з урахуванням історико-літературного та історико-біографічного контекстів можна інтерпретувати й третю тематико-мотивну лінію, а саме політико-соціальну. Де Хан-вона – це правитель Кримського Ханства, він – убогий народ, який не отримує милості від правителя за свої самопожертви. Гулістан стає місцем ідеальної держави, про яку мріє Він-поет і народ. Туман, в який йде Хан, не зрозумівши втоми та смутку суфія, позначає байдужість правителя до свого народу: “Dil derdini ey dil rübâ bilmez gidermesin hemân <...>”; «Неужто ты, моей тоски не увидав, уйдешь в туман?» Отже, експліцитно традиційний текст із мотивами кохання/страждання/пізнання Бога може мати й додаткові реальні конотації. Інтертексту-

ально пред-текстом цього твору з топосом Гулістан є «Баян Гулістан», який було написано С. Ширазі в XV ст. під час міжусобних золотоординських повстань. Газель Афіфі про вигадану країну, ймовірно, теж написано в період його державування та керування суфійським текіє на початку XVII ст. Реалітетно це період правління Багадира I Герая Хана (Резмі) (1602?–1641) [17], теж відомого поета, владарювання якого ознаменовано вдалими військовими кампаніями. Отже, вочевидь, адресатами газелі могли бути не лише поети-суфії чи народ, а й сам Хан Багадир I Герай, що окреслює зовсім інші перспективи та вектори для подальшого дослідження.

Висновки. Демонстрація актуалізованих методів відкрила нові перспективи та можливості для інтерпретації тексту. Інваріантні суфійські мотиви та сюжет-ситуації реалізувалися і у варіативних формах. Українські студенти-філологи під час використання комплексної методології дослідження мають можливість отримати загальний та конкретний інформативний пласт про суфійську поезію у Криму та світі, ознайомитися із сучасними методами поетологічного аналізу та придбати навички комплексного аналізу поетичного тексту.

Література:

1. Абдульваапов Н. Суфизм в Крыму и крымскотатарская религиозно-суфийская литература: основные направления исследования / Н. Абдульваапов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ilmiyqirim.blogspot.com/2011/07/c.html>.
2. Абдульваапов Н. Крымскотатарская литература XIII – XIX вв. / Очерки истории и культуры крымских татар / Под ред. Э. Чубарова. – Симферополь, 2005. – С. 164–168.
3. Габдельганеева Г. История татарской книги (от истоков до 1917): учебник / Г. Габдельганеева. – М.-Берлин: Директ-Медиа, 2015. – 236 с.
4. Ибн Рашик ал-Кайравани. Опора в красотах поэзии, её науках и критике / ибн Рашик; [вступ.ст., пер. и коммент. А.Б. Куделина] // Восточная поэтика: тексты. Исследования. Комментарии / [отв. ред. П. Гринцер]. – М.: Изд. фирма «Восточная литература» РАН, 1996. – С. 222–257.
5. Казарин В., Новикова М. Стихотворение А. Ахматовой «Вижу выцветший флаг над таможей...» (Опыты реального комментария) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.akhmatova.org/articles/articles.php?id=301>.
6. Лихачев Д., Ломидзе Г., Марков Д. Арабская литература XIII – XVI вв. / История всемирной литературы в 9 т. / под ред. Г. Бердникова. – Т. 3. – М.: Изд-во «Наука», 1984. – С. 554–564.
7. Наджип Э. Тюркоязычный памятник XIV века «Гулистан» Сейфа Сарай и его язык / Э. Наджип. В 2-х ч. – Алма-Ата, 1975. – Ч. 2. – 300 с.
8. Новикова М., Семенец О. и др. Исследовательские стратегии в анализе поликультурных художественных текстов / М. Новикова, О. Семенец, Э. Тулуп, С. Трош // Культура народов Причерноморья. – 2012. – № 240. – С. 166–169.
9. Сейтяг'яев Н. Короткий нарис історії кримської придворної літератури (XV – XVIII ст.) / Н. Сейтяг'яев / Труды НИЦ крымскотатарского языка и литературы. КИПУ. Сборник. Т. 1 / [сост. Киримов Т.]. – Симферополь: КРИ «Издательство Крымучпедгиз», 2011. – С. 75–97.
10. Силантьев И. Поэтика мотива / И. Силантьев; Отв. ред. Е. Ромодановская. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 287 с. – (Язык. Семиотика. Культура).
11. Смирнов В. Крымско-ханские грамоты / В. Смирнов // ИТУАК. – № 50. – 1913. – С. 140–178.
12. Стріха М., Трош С. Специфіка гендерних мотивів у творчості Філіпа Сідні та Багадира Герая хана I (Резмі): історико-біографічний

та компаративний аспекти / М. Стріха, С. Трош. // Слово і Час. – 2016. – № 2. – С. 73–79.

13. Усеинов Т. Кырымтатар эдебиятыннь орта асырлар девирли / Т. Усеинов. – Симферополь: Кырым девлет окъув-педагогика нешрияты, 1999. – 176 с.
14. Усеинов Т. Стихотворный метр в средневековой крымскотатарской и османской поэзии [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://turkology.tk/library/184>.
15. Усеинов Т. Размышления о поэзии Крымского ханства / Т. Усеинов. – Симферополь: Оджак, 2005. – 164 с.
16. Aminrazavi M. Sufism and American Literary Masters / M. Aminrazavi. [Contr. J. Needleman]. – Albany, New York: SUNY Press, 2014. – 311 p.
17. Halim Giray Sultan. Gülbün-i Hanan yahud Qırım tarihi / Tilni sadeleştirgen ve ilaveler qoşqan Qırımlı Arif-zade Abdülhakim Hilmi / Haz.: Dr. M. Sadi Çöğenli, Doç. Dr. Recep Toparlı. – Erzurum, 1990 (latin harfli tırpqı-basımlı).
18. Norris H. Popular Sufism in Eastern Europe: Sufi Brotherhoods and the Dialogue with Christianity and “Heterodoxy” / H. Norris. – Routledge: Routledge Sufi Series, 2007. – 192 p.
19. Pakalin M. Osmanli tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü / M. Pakalin. – Istanbul: Millî eğitim basımevi, 2003. – 879 s.
20. Pala İ. Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü / I. Pala. – Kapi yayınlari, 2016. – 638 s.

Джерела ілюстративного матеріалу:

1. Дружинин С., Абдульваапов Н. Грезы розового сада: из средневековой крымскотатарской классической поэзии. – Симферополь, Республиканская крымскотатарская библиотека им. И. Гаспринского: Сонат, 1999 – 83 с. – С. 46–47.

Алиева З. К., Слостен С. Е. Специфика крымскотатарской суфийской поэзии XV – XVII ст.: методологические аспекты

Аннотация. В нашей статье предпринята попытка использования комплексной методологической стратегии при анализе поэтического текста. На языке оригинала (старокрымскотатарском) анализируемый текст рассматривается украинскими студентами-филологами как произведение иного языково-культурного пространства, иной религии и философии. Сочетание элементов религиозного (исламского) и светского (крымскотатарского) в текстах затрудняет интерпретацию суфийской поэзии XVI – XVII вв. и требует привлечения дополнительных историко-культурологического и историко-литературного контекстов, что наглядно демонстрирует актуальность выбранного нами методологического вектора.

Ключевые слова: суфийская поэзия, крымскотатарская поэзия, методология, Афифедин Абдулла (Афифи).

Aliyeva Z., Slaston S. Specificity of the Crimean Tatar Sufi poetry XVI – XVII centuries: methodological aspects

Summary. In our article is made an attempt to use a comprehensive methodological strategy in analyzing poetic text. In the language of the original (Middle Crimean Tatar), the text being analyzed is considered by Ukrainian students-philologists as a poetry of another language and cultural space, of another religion and philosophy. The combination of elements of the religious (Islamic) and secular (Crimean Tatar) in the texts complicates the interpretation of Sufi poetry of the XVI – XVII centuries. And requires the attraction of additional historical and cultural, historical and literary contexts, which clearly demonstrates the relevance of the methodological vector we have chosen.

Key words: Sufi poetry, Crimean Tatar poetry, methodology, Afifeddin Abdulla (Afifi).